

VI. מסקנות:

- אם נכונה ההנחה, שהכלים הנ"ל מוצאם ממטבעה אחת, או מן המטבעה, של בר-כוכבא, כי אז יש לקבוע, כנראה, שבידינו הכלים הראשונים ועד עכשיו היחידים (כמובן מלבד מטבעות בר-כוכבא):
1. השייכים למטבעה של בר-כוכבא;
 2. שהגיעו אלינו במישרים ממחיצתו של בר-כוכבא (ובזה נכללות גם אחדות מן המציאות שאינן מתפרשות ככלי-מטבעה);
 3. שמוצאם ממטבעה של גוף ציבורי יהודי מימי קדם בכלל.
- בזה יתבטלו גם ספקותיו של ליאופולד המבורגר, המפקפק אם בכלל פעלה עדיין בביתר הנצורה מטבעה⁽²⁸⁾.

(28) L. Hamburger, *Die Muenzpraegungen waehrend des letzten Aufstandes der Israeliten gegen Rom.*, *Ztschr. f. Numismatik* XVIII (1891), S. 241 ff. — גם ש. ייבין, בספרו מלחמת בר-כוכבא, שיצא לאור זה עתה, אינו סבור שבר-כוכבא טבע מטבעות בביתר, אך מניח שאולי הוצלו כלים אלה מירושלים. חושבני שיש לדחות את המשך הוויכוח בעניין זה עד שיהיה בידינו חומר נוסף.

שתי מטבעות של שכם (ניאפוליס)

מאת סטלה בן דור

א' המטבע של ניאפוליס (לוח ז', ציור 2) המתוארת להלן עדיין אינה ידועה⁽¹⁾. פני המטבע (ורס): פרוטומי של הקיסר קומודוס בבחרותו, חסר זקן וגלוי ראש, לכתפיו לבוש; מסביב הכתובת K·AY·KOMODOC שהנה קיצור של Καῖσαρ Aὐτοῦς Κόμοδος; זר נקודות.

גב המטבע (רוורס): סוס עומד, פונה ימינה, רגליו הקדמית השמאלית מורמה; מסביב הכתובת, ΦNEAC ΠO CYPHIA במקום השם המלא Φλαουλίας Νέας, Πόλεως Κυρίας Παλαιστίνης, לפי הנוסח הרגיל בעיר זו; זר נקודות.

המטבע עשויה ברונזה, קטרה 15 מ"מ. אין בה תאריך. אולם מן הכתובת אנו למדים, כי נטבעה בזמן שקומודוס היה קיסר (Caesar) בלבד, היינו בין 166—176, לפני שנעשה אווגוסטוס⁽²⁾. היעדר כליל לראשו ורישומי פניו הצעירים מאשרים את המסקנה הזאת.

(1) חובה נעימה היא לי להודות למר מ. פולק מבנימינה שברשותו נמצאת המטבע, על-אשר המציאה לידי והרשה לי לפרסמה. טופס שני, אשר נטבע כנראה מאותן הרושמות, נמצא בבית-הגננות לעתיקות היהודים של האוניברסיטה העברית (מס' 1360). עלי להודות לפרופ' א. ל. סוקניק על הרשות להזכיר את המטבע כאן ועל התצלומים של שלוש המטבעות המובאות.

(2) H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the Brit. Mus.* IV (1940), 'ר (2). pp. CIII-CVII

טביעתן העיקרית של מטבעות קומודוס בניאפוליס החלה לאחר שנת 180, כִּי־עֲלֶכֶן הוא נקרא בהן בשם מרכוס³, אשר נצווה אל שמו רק לאחר מות אביו. המטבע היחידה שנטבעה לפני תקופה זו ושהיתה ידועה עד־כה⁴, מראה טיפוס שונה מזה שעל המטבע שלנו. דמות הסוס בגבה של המטבע (רוורס) אינה מצוייה בארץ בתקופה הרומאית.

ב' באוסף הנומיסמטי של בית־הנכות בצלאר בירושלים נמצאת מטבע של ניאפוליס, אשר פרסמה מר מ. נרקיס⁵. בפני המטבע (לוח ז', ציור 3) טבועה פרוטומי של קיסר, אשר נרקיס מזהה אותו עם מרכוס אוורליוס וסביבה כתובת KAY ANTΩ[NEI]NOC EYC. בגב המטבע דמות אלה עומדת וסביבה הכתובת הרגילה של ניאפוליס ΦΛ·NEAC[ΠΟΛ]ΕΩC·CYP·ΠΑΑ. ברקע, המלה ΕΠΙΑ ΗΜΙΑ שפירושה ביקור. מכאן המסקנה, כי המטבע נטבעה לכבוד ביקורו של הקיסר בארץ, ונרקיס נוטה לשער כי ביקור זה חל בשנת 154/5 בקירוב. לכותבת הטורים האלה יש כמה השגות על אי־אלה פרטים של ההשערה. אם נניח, שהקיסר הוא מרכוס אוורליוס ושהמטבע נטבעה בשנת 154/5, נתקלים אנו בקושי, שהכתובת מסתיימת ב־EYC, ואילו תוארו של מרכוס אוורליוס באותו זמן היה EYC(εβοῦς) YIOC (בנו של פיוס). מלבד זאת רשום השם Ἀντωνεῖνος בְּנוֹמִינְאִטִּיבּוֹס, ולו הייתה הכוונה לכתובת המסתיימת ב־Εὐσεβοῦς υἱός צריך היה השם אנטונינוס להיכתב בגיניטיבוס: Ἀντωνεῖνου. לעומת־זאת, אם נניח שהפרוטומי הוא של אנטונינוס פיוס, שהתואר Εὐσεβής (Pius) היה הולם אותו, אין להסביר את השם אוורליוס. מכאן שאולי הכתובת משובשת ומכל־מקום אין לקבוע בוודאות את זיהותו של הקיסר.

נשקול איפוא את שתי האפשרויות. אם נסכים עם נרקיס, כי המטבע היא של מרכוס אוורליוס, לא ייתכן, כי נטבעה בשנת 154/5, כִּי־עֲלֶכֶן מתואר בה מרכוס כאיש קשיש ובעל זקן. ידועות מטבעותיו, אשר נטבעו בניאפוליס בשנים 158—160⁷ כמוכח מן התאריכים הטבועים בהן, ועליהן דמות איש צעיר, שרק חתימת זקן נראית בו. אם נעזיף עין על אחת המטבעות הללו (לוח ז', ציור 3)⁸, ניווכח כי אין לתאר שמטבע מס' 2 נטבעה באותה העיר שנים אחדות לפני מטבע מס' 3, דבר המתחייב לפי השערותו של נרקיס.

נוסף על זאת, אפשר לראות על המטבע מס' 2, כי ראשו של הקיסר עטור כליל על־ידפנה, כנהוג לרוב אצל הקיסרים לאחר שניתן להם התואר אוגוסטוס.

(3) F. de Saulcy, *Numismatique de la Terre Sainte*, 1874, pp. 255-256; ר' 3

.G. F. Hill, *B.M. Cat. Palestine*, 1914, pp. 57-58

(4) ר' די סולסי, כנ"ל, ע' 256, מס' 4.

(5) ר' אמנות א', חוברת ג' (1940), עע' 48—49.

(6) התצלום מראה טופס שני של אותה המטבע, הנמצא באוסף של בית־הנכות לעתיקות היהודים (מס' 944).

(7) ר' היל, כנ"ל, עע' 49—52, מס' 27—50.

(8) המטבע הזאת נמצאת בבית־הנכות לעתיקות היהודים (מס' 2726). בגבה של המטבע נראית דמותה של ארטימיס מאפיסוס ומשני צדיה, התאריך ET(ouς) IIΘ = שנת 89 (של העיר ניאפוליס).

שהיא 160/1 לספה"נ.

מכיוון שמרכוס נתמנה לאווגוסטוס בשנת 161, לא ייתכן כי המטבע נטבעה לפני התאריך הזה.

ואשר לעצם ביקורו של הקיסר, שלכבודו נטבעה מטבע זו, יש להדגיש, כי מרכוס אוורליוס לא היה כלל במזרח בשנת 154/5. הדעה שהובעה כי מרכוס אוורליוס ביקר בארץ יחד עם אביו, יסודה בטעות⁹.

התאריך של 154/5 מתאים איפוא רק לאנטונינוס פיוס, שהיה אווגוסטוס בשנה ההיא, וזה רק בתנאי שנקבל את דעתו של ודינגסטון, שלפיה ביקר אז הקיסר בסוריה. אולם רוב החוקרים סבורים, כי פיוס לא יצא כלל מאיטליה במשך כל שנות מלכותו¹⁰.

נראה לי, כי אמנם שייכת המטבע למרכוס אוורליוס, כסברתו של נרקיס, אולם היא נטבעה לאחר שנת 161. מה היא ההזדמנות שלכבודה נטבעה המטבע? בידוע, נסע מרכוס אוורליוס בסוף שנת 175 למזרח, כדי לארגן מחדש את חלק הקיסרות הזה לאחר המרד של אווידיוס קאסיוס, ורק כעבור שנה חזר לרומא. לא ייפלא איפוא, אם כיבדה אותו העיר ניאפוליס בשנת 176 בטביעה מיוחדת, שבה נרשמה הכתובת: ביקור.

(9) ר' von Rohden (Pauly-Wissowa, I, col. 2288), המסתמך על דעתו של *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, t. XXVI (1867), 'ר' (pp. 259 sqq.) כמקור יחידי. לאמיתו של דבר מדבר ודינגסטון רק על ביקורו של אנטונינוס פיוס, ושולל בהחלט את האפשרות שמרכוס היה אחר. בע' 260 הוא אומר בפרוט: ...en février 155 l'empereur Antonin était en Syrie... il ne peut être question de Marc-Aurèle, car ce prince ne quitta pas l'Italie pendant toute la durée de la guerre parthique... (10) ר' Pauly-Wissowa, s.v. *Aurelius*, col. 2508; Mattingly, *op. cit.* I, p. xxxvi, note 1.